

Cambridge Camisi'nin Düşündürdükleri

Suna ÇAĞAPTAY¹

Öz

Guardian Gazetesi'ne mimari eleştiri yazıları yazan Patrick Glancey, 2002 yılında yazdığı bir yazısında İngiltere'deki camilerin özensiz, çekicilikten uzak, "minarenden ve kubbeden oluşan ve ince düşünülmemiş özelliklerle dolu olduğunu" ifade ederek İngiltere'de neden çekici ve çarpıcı cami tasarımları görülmediğini sorgulamıştır (Glancey, 2002). İngiltere'nin Cambridge şehrinde 15 Mart 2020 yılında hizmete açılan Cambridge Camisi, ilgi çekici tasarım kurgusu ve çevre dostu uygulamasıyla medyada yoğun bir biçimde yer almıştır. Bu makalenin amacı, aralarında London Eye'in bulunduğu sayısız tasarıma imza atan Marks Barfield Architects'in kurucu mimarları, David Marks ve Julia Barfield tarafından tasarlanan caminin tasarım kurgusunu eleştirel bir çerçeveden incelemektir. Ayrıca, Cambridge Cami Komitesi'nin Başkanı Prof. Timothy Winter, nam-ı diğer Abdülhakim Murad'ın da önerileri doğrultusunda ortaya çıkan tasarım sürecinin mimari, kültürel ve tarihsel bağlamı içerisinde ele alınması hedeflenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Modern Cami Tasarımı, Cambridge Camisi, Ahşap Mimari, Sürdürülebilir Tasarım, Dini Mekanda Öze Dönüş.

A Few Thoughts on the Cambridge Mosque

Abstract

In an architectural critique piece appearing in the Guardian in 2002, Patrick Glancey commented on British mosques failing to demonstrate any architectural merit, "often being no more than brick boxes with minarets and domes applied like afterthoughts". He asked, "Why are there no great British mosques?" (Glancey, 2002). David Marks and Julia Barfield of Marks Barfield Architects, who designed the London Eye as well as several other large-scale urban projects, have now created a beautiful, approachable and eco-friendly mosque in Cambridge in collaboration with Prof. Timothy Winter, also known as Abdul Hakim Murad, Chairman of the Board of Trustees of the Cambridge Mosque Committee. In this article, I examine the building's design philosophy from the perspective of its architects and its patron. Inaugurated on March 15, 2020 in Cambridge, United Kingdom, the mosque attracted a great attention in print and online media. Reviewing its architectural characteristics and sustainable features, this piece builds on those interpretations by contextualizing the architectural, cultural and historical environment in which it was built.

Keywords: Contemporary Mosque Design, Cambridge Mosque, Timber Architecture, Sustainable Design, Essence of the Religious Space.

¹ Bahçeşehir Üniversitesi, Mimarlık ve Tasarım Fakültesi, İstanbul, Türkiye ve Cambridge Üniversitesi ve St. Edmund's Koleji Kıdemli Araştırmacı, İngiltere, sc2020@cam.ac.uk.
* İlgili yazar/Corresponding author: sc2020@cam.ac.uk.

1.GİRİŞ

İngiltere’de caminin bir yapı tipi ve dini bir simge olarak algılanmasının uzun soluklu ve karmaşık bir öyküsü vardır. 18. ve 19. yüzyıllarda Oryantalist bir eğilimle Doğu kültürünü yansıtmak için inşa edilen işlevsiz camilerin ardından, Batılı mimarlarca inşa edilen Doğu’dan aşırılan ve göçmenlerin anavatanlarındaki mimari üsluplara referans veren camiler ortaya çıkar. Bunu takiben, Müslüman mimarların ya da mühendislerin yine Doğu’ya ve İslamiyet’e özgü tarihsel referanslarla çeşnilendirdikleri camiler inşa edilmeye başlanır. Yakın zamanda, Cambridge’te inşa edilen Cambridge Camisi alışılmışın dışında görsel ve yapısal özellikleriyle ve sürdürülebilir tasarım uygulamalarıyla dikkat çekmektedir. 2020 yılının Mart ayında resmen hizmete açılan Cambridge Camisi, ahşabın kullanıldığı çevre dostu malzeme seçimi ve çevre dostu tasarım özellikleriyle İngiltere ve Avrupa’da modern cami tasarımında bir kırılma noktasına işaret etmektedir.² Bu makalenin yazılış amacı, İngiltere’de çok kültürlü ve çok dinli bir eğitim kenti olması özelliğiyle bilinen Cambridge şehrinde 2008 yılında ortaya atılan yeni bir cami inşa etme fikrinin 2020 yılında caminin ibadete açılmasıyla sonuca varma sürecini incelemektir. Bu kapsamda, kutsal mekân olarak caminin İngiltere’deki sosyo-kültürel ve dini bağlamı kısaca değerlendirilecektir. Ayrıca, Cambridge’teki caminin tasarımına etkide ve katkıda bulunan aktörler tartışılacaktır. Son olarak, Cambridge Camisinin tasarımında öne çıkan ahşap sütunlar ve hipostil planın, 622 yılında Mekke’den Medine’ye yapılan hicretin ardından Peygamber ve yakınları tarafından inşa edilen Mescid-i Nebevî’yi anıştırmasının dinsel mekânda “öze dönüş” olarak yorumlanması fikri üzerinde durulacaktır.

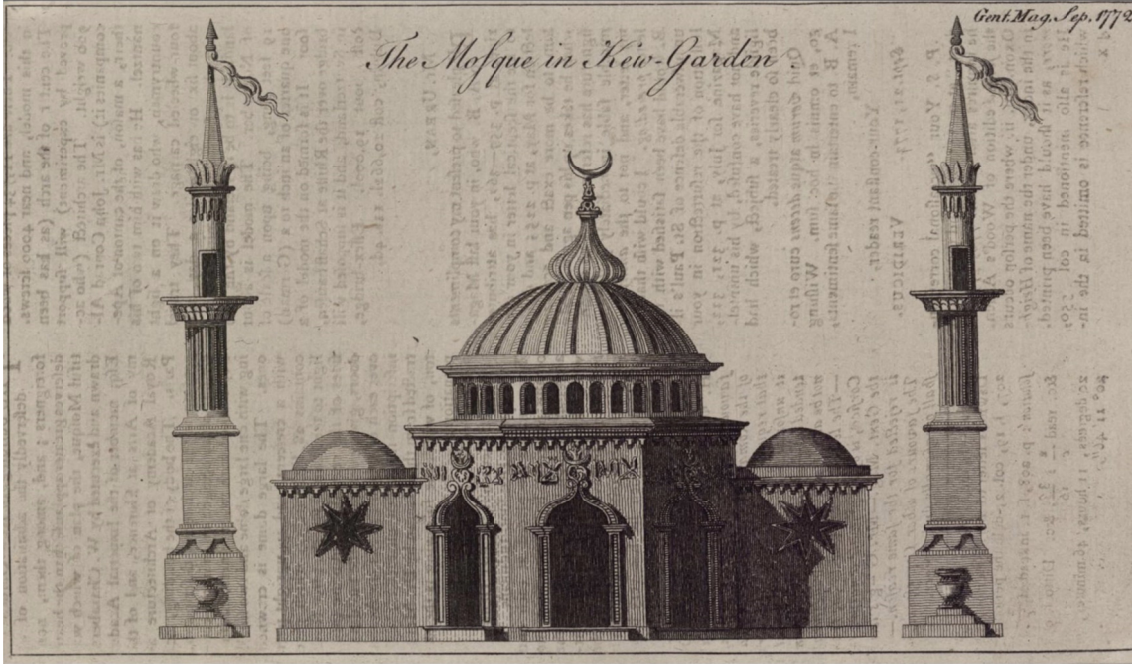
2. İNGİLTERE’DE CAMİNİN ORTAYA ÇIKMASININ TARİHSEL GELİŞİMİ

Günümüzde cami tasarımı etnik ve dini kimlik ve aidiyet kavramlarıyla ilgili tartışmaları beraberinde getirir. Nebahat Avcioğlu, modern dönem cami tasarımlarında biçim ve kültürel kimlik ilişkisini teorik bir düzlemde incelediği makalesinde, camiyi mimari bir obje ve aynı zamanda da toplumsal bir kimlik belirleyicisi olarak Oryantalist tartışmaların ve zıt ikililerin (ulusal-global, Doğu-Batı, uç-merkez ve özgün-taklit) odağında inceler. Avcioğlu’na göre, Avrupa’nın mimari bir form olarak cami ile ilk imtihanı, 18. yüzyılda Oryantalist bir tutku ve Turquerie akımının da (Avcioğlu, 2014, s. 4)³ etkisiyle inşa edilen minareli ve kubbeli, camiye benzeyen yapılarla başlar. İlk örneği, 1762 yılında William Chambers tarafından inşa edilen, ancak günümüze kadar gelememiş olan Londra’daki Kew Gardens, Türk Camisidir (Fot. 1), (Avcioğlu, 2007, s. 94). Bu dönemde, Türk kelimesi Orient’i –yani Doğu’yu– tanımlayan şemsiye bir terim halinde kullanılırken, Kew Gardens’taki örneğin haricinde, 1776’da Almanya’da Schwetzingen’deki Schlossgarten Camisi ve Fransa’da Paris yakınlarında 1785’te yapılan Armainvilliers Camisi gibi bir anlamda bahçe süsü gibi işlevsiz yapılar inşa edilmiştir (Avcioğlu, 2007, s. 94).

² Bu makale, Cambridge Üniversitesi, Faculty of Classics’te European Research Council desteğiyle yürütülen, eski şehirlerin semavi dinlerin etkisiyle geçirdikleri dönüşümü inceleyen Prof. Dr. Andrew Wallace-Hadrill liderliğindeki *Impact of the Ancient City Projesi* (no: 693418) kapsamındaki araştırmalar dahilinde yazılmıştır. Proje hakkında bilgi için: <https://www.classics.cam.ac.uk/research/projects/the-impact-of-the-ancient-city-1>

Makalenin ilk versiyonunu okuyup görüşlerini ve düzeltmelerini paylaşan Dr. Nilay Özlü’ye teşekkürlerimi sunarım.

³ Bu akımın genel değerlendirmesi için N. Avcioğlu, *Turquerie ve Temsil Politikası, 1728-1826* (Koç Üniversitesi Yayınları, 2014).

Fot. 1 Kew Garden'daki Türk Camisi
(Gentleman's Magazine, 1772 (41.9), Şek.1772)

Ötekileştirme politikası yalnızca camiler için geçerli değildir, benzer bir şekilde, aynı dönemde Semitik kökenleri nedeniyle Yahudiler de Doğu coğrafyasıyla özdeşleştirilmiştir. Bu nedenle, Avrupa'da Batılı mimarlarca inşa edilen sinagoglar, Endülüs mimarisine güçlü referanslar yapan pek çok detayla süslenmiştir (Kalmar, 2017, s.172-173). Burada ilk dikkat çeken detay, Türk veya Mağribi mimari üsluplarının Avrupalı mimarlar tarafından beğenilip kullanılması değil, daha ziyade Avrupa'daki Hıristiyan olmayan kültürel grupların önce egzotik olarak tanımlanması, Doğu kökenlerine atıfta bulunulması ve bu sayede farklılaştırılarak görünür kılınmalarıdır (Avcioğlu, 2007, s. 91-92, 95 ve 105-106 ve Said, 1995, s. 15, 116 ve 352).⁴

2.1. Oryantalist Yaklaşımlar, İlk Cami Örnekleri

İngiltere'de cami olarak hizmet eden ilk yapı, 1887 yılında Liverpool kentinde daha önceki dönemden kalan bir evin camiye çevrilmesiyle ortaya çıkmıştır. Bunu takiben, 1889 yılında mimar William Chambers, Londra'da Woking semtinde, Macar asıllı Yahudi dilbilimci, Gottfried Leitner'in baniliğinde bir cami inşa eder (Avcioğlu, 2007, s. 97 ve Saleem, 2013, s.185). Bu öncül örnekleri, İkinci Dünya Savaşı'nın hemen ardından, 1947'de Londra'nın güneyinde Cardiff'te açılan Peel Street ve ardından 1967'de hizmete açılan Alice Street camileri takip eder (Saleem, 2013, s. 185). Önceki dönemlerde görülen Viktoryen üslup ve Doğu'ya öykünen detaylar azalır, özellikle Alice Street örneğinde (Fot. 2) gördüğümüz gibi yalın ve modernist hatlar kendini göstermeye başlar.

⁴ Oryantalizm için: Edward Said, *Orientalism: Western Conceptions of the Orient*, Pantheon Books, London, İlk Basım,1978 ve Yeniden Basım 1995.

Fot. 2 Alice Street Camisi, Cardiff, Galler Bölgesi
(SWIC, Güney Galler İslam Kültür Merkezi Arşivi)

2.2. Gelenekle Modern Arasında 20. Yüzyılın Cami Örnekleri

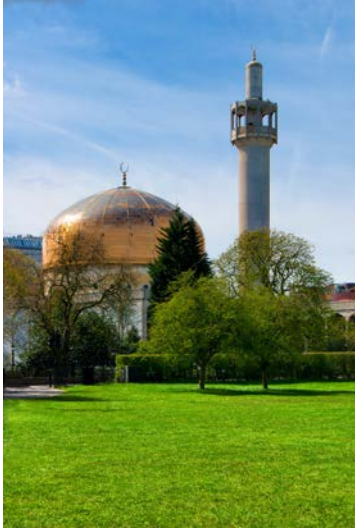
İngiltere'nin emperyalist kimliğiyle ilişkili coğrafyalardan gelen Müslümanlar, İkinci Dünya Savaşını takiben daha çok liman şehirleri olan Cardiff ve Liverpool'da veya Londra çevresinde yaşamaya başlamışlardır. Güney Asya'dan, özellikle Hindistan, Pakistan ve Bangladeş'ten gelen Müslümanlara, daha sonra Kıbrıs Türkleri, Türkler ve Araplar dâhil olmuştur (Ansari, 2004, s. 145 ve 343). 2001 yılına kadar İngiltere sınırlarında yaşayan Müslüman nüfusun kesin sayısını bilmemekle birlikte, 2015 yılına ait son rakamlara göre, yüzde 65'ini Güney Asyalıların oluşturduğu Müslüman nüfus 3,372,966 kişiye ulaşmıştır (Saleem, 2017, s. 209).⁵

Geçen dönem içerisinde cami, dini olduğu kadar kültürel bir rol de üstlenerek, göçmenlerin geldikleri coğrafyalara biçimsel referans yaparak aidiyet duygularıyla ilişkilenen bir sosyo-kültürel kuruma dönüşmüştür. Her ne kadar, Barbara Metcalf (1996, s. 3) caminin, İslamiyet'te kutsal mekânın inşa edilmesinin birincil yolu olmadığını ve ibadet için kullanılacak alanın kutsanmış veya spesifik olarak tanımlanmasına ihtiyaç duyulmadığını söylese de, cami, mimari karakteri ile sembolik bir rol oynar. Bu nedenle, cami kavramı Müslüman nüfusun kökenlerine ve kültürel bağlarına referans yapan bir olgunun üretimine katkıda bulunur (Saleem, 2013, s. 191).

Bu bağlamda, daha önceden söz edilen Liverpool'da evden camiye çevrilen yapı, sonra Doğu'dan egzotik referanslar taşıyan Woking Camisi veya modernist Alice Street Camisi gibi örnekler, 1969 yılında Londra'da Regent's Park'ta inşa edilen Londra

⁵ Birleşik Krallık İstatistik Kurumunun verilerine göre: www.ons.gov.uk. İnternet kaynağı. 20 Nisan 2020'de erişildi.

Merkez Cami'nin tasarım özelliklerinin ortaya çıkmasına katkıda bulunmuştur. 1967 yılında Liverpool Katedrali'ni tasarlayan ve modernist akımın önemli isimlerinden olarak görülen mimar Frederick Gibberd tarafından hazırlanan ve 1977 yılında ibadete açılan Londra Regent's Park Merkez Cami'nde (Fot. 3) tarihselci yaklaşım güçlüdür. Geleneksel İslam mimarisıyla özdeşleşen minare, kubbe ve sivri kemer detayları belirgin biçimde kullanılmıştır. Cephe ünitelerini Derbyshire Spar agregası (mozaik beton) ve beyaz çimentodan oluşan panellerin oluşturduğu bu caminin oldukça stilize minaresine ve bakır plaka kaplamalı kubbesine, iç mekân zemininde mozaik betonlu yer kaplamaları eşlik etmektedir (Saleem, 2013, s. 193-194, Avcioğlu, 2007, 100).

Fot. 3 Regent's Park Merkez Camisi
(Yazar arşivi)

Fot. 4 Edinburgh Merkez Camisi (Yazar arşivi)

Regent's Park Merkez Camisinin Gibberd tarafından inşa edilmesinin ardından gelen dönem cami mimarisi için bir başka dönüşüme işaret eder. Önceleri Oryantalist mimarlarca çeşitli Müslüman coğrafyalardan esinlenilmiş görsel detayların taklit edildiği camiler, artık Müslüman asıllı mimarlar tarafından inşa edilmeye başlanır (Saleem, 2017, s. 215). Bu durum için en çarpıcı örnek, İngiltere sınırları dışından, İskoçya'dan gelir. 1998 yılında Irak asıllı İngiliz mimar Basil Al-Bayati tarafından tamamlanan Edinburgh Merkez Camisi (Fot. 4) ya da diğer adıyla Kral Fahd Camisidir. Bu cami, dış cephesinde Anadolu Selçuklu mimarisi ve İskoç Baronyel mimarisinin⁶ yapısal ve dekoratif özelliklerini harmanlar (Fehervari, 1989, s. 26).

Tarihselci bir yaklaşım sergileyen Al-Bayati'nin tasarımı, Anadolu Selçuklu han ve medreselerinin ve İskoç Baronyel stilinin anıtsal ve kapalı formlu, adeta kale gibi görünen cephe düzenine referans yapar. Taç kapı biçiminde inşa edilen girişler, Anadolu Selçuklu mimarisine atıfta bulunurken, yine bu mimaride sıkça gördüğümüz cepheye yerleştirilen yarım sütunlar, Al-Bayati'nin Baronyel mimariden de aldığı esintiyle, kare planlı caminin duvarlarının dört köşesine yerleştirilen sekizgen kulelere dönüşmüştür. İç mekânda ise yalınlık hakimdir. Hipostil planlı ve kare kesitli fil ayakları üzerinde taşınan düz bir çatıya sahiptir. Al-Bayati, hem Müslüman kullanıcı hem de Hıristiyan şehir sakini için tanıdık görsel referanslar sunarak çarpıcı ve sentetik bir tasarım önermiştir. Ama, sahip olduğu kapalı plan biçiminin, İngiltere'de öteki olarak görülen Müslüman cemaate ait bir ibadethane için ne kadar uygun olduğu tartışmalıdır.

⁶ İskoç Baronyel mimari akımı, 16. yüzyılda başlar ve 19. yüzyılda yeniden ivme kazanır. Akımın ana misyonu Fransa'da Ortaçağ ve Rönesans döneminde gördüğümüz, saray ve savunma mimarisine ait cephe biçimlerini İskoç savunma mimarisi eserlerinde kullanmaktır.

Daha ilerici, daha şeffaf, gözlemlenebilir, içine girip havasını soluma isteği yaşatacak yapılar, Müslüman imgesine negatif bakış açılarını değiştirme potansiyeline sahip olacaktır.

Ancak, bu tip önyargıların değişmesinde tek taraflı çabanın yeterli olmayacağını da eklemek gerekir. Mesela, Avrupa'nın Rotterdam ve Köln gibi pek çok şehrinde, bir caminin inşa edilmesine karar verilmesi, tasarımın yerel yönetim tarafından onaylanması gibi bürokratik detaylar uzun zaman almaktadır. Benzer şekilde, inşa edilen caminin varolan yapıyla olan ilişkisi ve şehir sakinleri nezdinde kabul görmesi tartışmalara yol açmaktadır. Hatta büyük bir tutkuyla başlatılan ama yakın zamanda, Avrupa'da baş gösteren terör saldırılarının yansıması olarak ortaya çıkan Müslümanlık-karşıtı duygular nedeniyle siyasi erkin kamuoyunun baskısı sonucunda sonlandırdığı projeler de bulunmaktadır. Buna örnek olarak, Londra'daki Abbey Mills Müslüman Kültür Merkezi'nin bitirilemeyen inşaatı verilebilir. 2005 yılındaki terör saldırılarının ertesinde Başbakanlık'a yollanan 280.000 imzalı dilekçede, tasarlanan caminin, Londra'nın ve Anglikan Kilisesi'nin simgesi olan St. Paul Katedrali'nden büyük olacağı iddia edilerek durdurulması istenmiştir (Mangera, 2011, s. 12-14).

Sonuç olarak, önceleri Batılı Oryantalist mimarların elinde, göçmenlerin geldikleri ülkelerdeki mimari biçimlere referans vererek ortaya çıkan camilerin mimari dili zamanla dönüşmüştür. Göçmenlerin gerek memleketlerine duydukları özlem sonucunda gördüklerini veya hatırladıklarını yeni ülkelerinde de yaşatmak için "taklit etmeleri" ya da bir anlamda "kendi kendine oryantalist" bir yaklaşımı benimsemelerine yol açmıştır. Yeni bir cami tipolojisi ortaya çıkmış buna bağlı olarak cami kavramı ve Müslüman Avrupa vatandaşları sosyolojik tartışmaların odağı haline gelmiştir (Verkaaik, 2012, s. 161-178).

2.3. Cami Mimarisinde İlerici Dönüşüm

Nasser Rabbat, modern dönem İslam Mimarisini "Oryantalist/Sömürgeci, ulusalcı ve yeni-İslamcı" olarak üç ana evrede inceler (Rabbat, 2007, s. 111). Rabat'ın belirttiği üç ana evrenin ardından "ilerici" akım gelir. Mimari tasarım sürecinin önemli adımlarından olan "bölgesel-uluslararası," "aşkın-tarihsel," "geleneksel-modern," "vernaküler-tasarlanmış" ve "durağan-dinamik" gibi zıtlıkları bir arada irdeleyip yeni bir mimari dil arayışında olan bu akımın ortaya çıkardığı örnekler çarpıcıdır. Ayrıca, Rabat'a göre, Batılı mimarların, şehir planlamacılarının ve siyasetçilerin, Müslüman cemaatin düşüncelerini ve isteklerini dinlemesi, anlaması ve bunları tasarıma yansıtmasını gerekir.

Günümüzde sosyo-politik oluşumlar, globalleşen dünya, uluslararasılaşma, yabancı yatırımcılar gibi etkenler ve artık ikinci ve üçüncü nesil göçmenlerin İngiltere topraklarında doğmaları sonucunda yeni bir Müslüman kimliği ortaya çıkmıştır. İngiliz kültürünü özümseyen bu yeni nesil, Müslüman ve Avrupa kimliğini daha geniş çerçevede algılar ve doğduğu topraklara üstünkörü referanslar içeren gelişigüzel inşa edilmiş camileri kendi dini, etnik ve kültürel kimliğinin bir parçası olarak görmez (Winter, 2009, s. 32-34). Cambridge Cami Komitesi'nin yeni bir cami açmayı inşa etme planını ilk hayal etmeye başladığı 2008 yılından itibaren Cambridge'teki yerel yönetim, dini otoriteler ve şehir sakinleriyle yürüttüğü geniş çaplı toplumsal örgütlenme çalışmaları bu nesilsel dönüşümün etkileyici bir örneği olarak görülebilir. (Tokuy, 2017, s.n.y).

Daha geniş perspektifte bu durum şöyle açıklanabilir: Avrupa'nın genelinde ve İngiltere'nin özelinde, İkinci Dünya Savaşı'nı takiben artan Müslüman nüfus, ilk etapta kendi ibadet yerlerini veya kültürel kurumlarını hak eden grup olarak değil, geçici

statüde yaşama hakkı elde eden göçmen, mülteci veya etnik azınlık olarak algılanmıştır (Avcıoğlu, 2007, s. 93). Ancak, giderek artan nüfus ve entegrasyon politikalarının yanısıra, Avrupa sınırlarında doğan Müslüman nüfusun da büyümesinin etkisiyle, bu gruplar yaşadıkları şehirde var olma ve görünür olma isteği taşımaya başlamıştır (Harvey, 2008, 23-40).

Bunun sonucunda, 1990'lı yıllardan itibaren Avrupa'da yaşayan Müslümanlar iç mekâna hapsolan İslam estetiğini ve kurgusunu dış mekânlara taşımışlardır. Joycelyne Cesari, bu sürecin İslamiyetin "görünmez olmaktan" hızlı bir şekilde "istenmeyen" olmasına dönüşmesi olarak açıklamıştır (Cesari, 2005, s. 1018). Avrupalı Müslümanların dini ve kültürel kimliklerinin tanınması isteğinin en güçlü yansımaları cami tasarımıyla ifadesini bulmaktadır. Bir yandan, Avrupa'daki milliyetçi kimlik politikalarına paralel olarak ortaya çıkan, Müslümanları yok sayma ve sindirmeyi hedefleyen hamleler (Huntington, 1997, s. 37-44 ve Avcıoğlu, 2007, s. 92-93), ve buna paralel Müslüman nüfusun Avrupa'ya uyumu ve yeni kimlik geliştirme süreçleri, Avrupa'da caminin mimari dilini şekillendiren etmenlerdir. Öte yandan ise, Türkiye ve Ortadoğu coğrafyasında siyasi İslamın güçlenmesi ile ortaya çıkan yeni mimari dil, kimi zaman yüzeysel ve potporilerden oluşan bir üsluptan, kimi zaman ise İslamiyetin çok etnik kimlikli, değişen ve dönüşen haline atıfta bulunan tasarımlar sunmaktadır.

Dönüşen yerel ve global dengelerin bir sonucu olarak ortaya çıkan "yumuşak güç" (Nyes, 1990, s. 153-171), politikası İslamiyetin kutsal mekânı olan caminin tasarlanması ve üretilmesine doğrudan etkide bulunmaktadır. Cambridge Camisi de bu "yumuşak güç" politikasının bir sonucu olarak, Türkiye'den TİKA (Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı) ve Yapı Merkezi'nin finansal ve insan gücü desteğiyle inşa edilmiştir.

3. CAMBRIDGE CAMİSİNİN ORTAYA ÇIKMA SÜRECİ

Avrupa sınırlarında inşa edilecek bir caminin tasarım dilinin oluşmasında ve bu dilin ifadesindeki Müslüman cemaatin örgütlenmesi belirleyici bir unsurdur. İngiltere'deki camiler, birkaç istisna dışında Müslüman azınlık tarafından yürütülen girişimlerle hayat bulmuştur. Günümüzde Müslümanlara hizmet etmek üzere cami işlevi görmek amacıyla yapılmış 200 bina olmak üzere toplamda yaklaşık 1500 adet ibadethane saptanmıştır.⁷ Cambridge'e yeni bir cami kazandırmak amacıyla kurulan Cambridge Cami Komitesi, aralarında farklı Müslüman coğrafyalardan gelen göçmen, araştırmacı, ve öğrencilerin yanısıra, İngiliz vatandaşı olan Müslümanları, İslamiyeti kabul eden kişileri ve ayrıca Müslüman olmayan üyeleri de barındırmaktadır.⁸

2000'li yılların başlarında Cambridge'teki Müslüman nüfusun artarak yaklaşık 6.000 kişiyi bulması sonucunda, varolan Abu Bakr Camisi'nin ihtiyaca yanıt vermemesi nedeniyle yeni bir cami inşa edilmesi gündeme gelmiştir. Bu amaçla, 2008 yılında Cambridge Cami Komitesi kurularak aralarında Katar ve Türkiye'den gelen bağışçıların da bulunduğu bir hesap açılmıştır. Hatta, her biri 1 sterlin 40 sente malolan "Bir tuğlada sen koy"⁹ tuğlaları almak suretiyle katkıda bulunmak isteyenler için de kampanyalar yürütülmüş ve proje kamuoyunda görünür kılınmıştır. Bunun ardından, Cambridge'in kuzeyinde yer alan ve Müslüman nüfusun yoğun olarak yaşadığı Mill Road üzerindeki John Lewis mağazasına ait depo satın alınarak, kentte yeni bir caminin hayata geçirilmesi için gerekli ön adımlar atılmaya başlanmıştır.

⁷ Saleem tarafından kaleme alınan yazı için: <https://www.architectsjournal.co.uk/a-history-of-mosques-in-britain/8629263.article>. 25 Nisan 2020'de erişildi.

⁸ <https://cambridgecentralmosque.org/>

⁹ <https://www.bbc.co.uk/news/uk-england-cambridgeshire-14446488>. 24 Nisan 2020'de erişildi.

3.1. Winter/ Murad'ın Tasarımın Ortaya Çıkmasındaki Rolü

Cambridge Camisi hakkında eleştirel bir yazı yazan Ike Ijeh, yazısının girişinde şu soruyu sorar: "21. yüzyılda İngiltere'de inşa edilen caminin bileşenlerini ne oluşturur? Böylesi bir cami, Arap-esintili camilerin kubbelerini ve minarelerini mi yansıtmalı? Yoksa Kuzey Afrikalıların iddialı masif sağlamlığını mı taklit etmeli? Ya da daha radikal bir yönelimle, bulunduğu coğrafyanın eski geleneklerine dönerek, Hıristiyan gelenek ve biçimlerine bakıp bunları yeniden mi yorumlamalı? Yoksa tüm bunların dışına çıkıp tamamen farklı bir şeyler deneyip melez bir mimari dili mi yansıtmalı?"¹⁰

Ike Ijeh'in sorduğu tüm bu sorular üzerinden, 2019 yılının Aralık ayında ve ikinci olarak da 2020'de resmi açılışı yapıldıktan sonra yapıya gidilerek inceleme yapılmıştır. İnceleme esnasında projenin mimarları Julia Barfield ve David Marks'ın elinde tasarımın fikrinin ve üretim sürecinin nasıl oluştuğuna ve dönüştüğüne odaklanılmıştır. Cambridge Camisi'nin bir fikir olarak ortaya çıkması ve gerçekliğe dönüşmesi sürecinde, en az proje mimarları kadar Cambridge Cami Komitesi'nin Başkanı Profesör Dr. Timothy Winter, nam-ı diğer Abdülhakim Murad'ın da büyük rolü vardır (Bundan sonra Winter/Murad olarak anılacaktır). Bu nedenle, bu yazı kapsamında, Winter/Murad'ın Müslüman ve entellektüel kimliği, eğitimi, ve İslamiyete bakış açısı hakkında kısa bir analiz de yapılacaktır.

Cambridge Muslim College Mütevelli Heyet Başkanı, Cambridge Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi ve Wolfson Koleji mensubu olan Winter/Murad özellikle Sufizm, Kuran-ı Kerim Arapçası ve Hadis analizleri alanlarında yetkin bir isim olarak öne çıkmaktadır. Winter/Murad aynı zamanda ünlü modernist mimar, Skidmore, Owens ve Merrill'in tasarımcılarından ve Architectural Association'un mimarlık hocalarından, rahmetli John Winter'in oğludur. Bu bağlamda, mimari ile özel olarak ilgilenen Winter/Murad, bir mülakatında İslam dininin şatafattan uzak, sade ve işlevsel mekân arayışına ve yerel referanslarla birleşen melez bir mimari dilin oluşumuna referans yapar (Saleem, 2013, s. 200-201).¹¹ Kültürel, dini ve entelektüel birikimiyle Winter/Murad'ın Cambridge Camisi'nin var olan yapılı çevreye, sosyo-kültürel şehir dinamiklerine entegre olmasını hedeflemesi ve dikkate değer ilerici bir tasarıma destek olmak istemesi şaşırtıcı değildir.

Cambridge Cami Komitesi, 2009 yılında yapılacak cami için tasarımları görmek amacıyla bir yarışma açmıştır. Aralarında, Uzay Yolu filmi anımsatan projeler, Emevi dönemi camilerine benzeyen örnekler ve Viktoryen dönemi mimarisini yeniden canlandıran projelerin sunulduğu yarışmada, London Eye gibi projelere imza atan ve daha önceden herhangi bir cami veya dini yapı tasarlamamış Londra kökenli Marks Barfield'in (kurucuları Julia Barfield ve 2017'de yaşamını yitiren David Marks ortaklığında) önerdiği proje, çağdaş form, malzeme ve yöntemlerle İslam mimarisinin sembolik ve mekânsal geleneklerine yaptığı referanslarla jürinin takdirini toplayıp galip gelmiştir (Saleem, 2013, s. 201). Yaklaşık on yıllık zaman diliminde toplanan bağışlarla caminin inşaatına 5 Eylül 2016'da Zemzem'le karıştırılan harçla başlanmıştır. 15 Mart 2020'de Türkiye Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'ın katılımı ve ilahisiyle cami hizmete açılmıştır.¹²

¹⁰ Ike Ijeh "Projects: Cambridge Mosque," 13 Mart 2019, İnternet Kaynağı, 19 Nisan'da erişildi.

¹¹ Winter/Murad'ın Marks Barfield Architects tasarım dosyasında belirtilen görüşleri. Cambridge Mosque Tasarım Manifestosu, Marks Barfield Architects, 4 Kasım 2011.

¹² Tokyay, "Grand and 'Green' Cambridge Mosque Highlights Architectural Revolution," 16 Mart 2017, İnternet kaynağı, 23 Nisan 2020 tarihinde ulaşıldı.

3.2. Cambridge Camisinin Mimari Özellikleri ve Çevre İlişkisi

Cambridge'te çoğunlukla tek veya iki katlı konutlardan oluşan ve etnik restoranların eşlik ettiği Mill Road üzerinde inşa edilen cami, hem mimarisi hem de ölçeği ile çevresindeki dokudan farklılaşır. Caminin web sayfasında, Urquhart ve Hunt Peyzaj Tasarım Stüdyosu işbirliğiyle, Emma Amina Clark tarafından tasarlanan yeşil alan peyzajı tanımlanırken, hem ibadet edenlere ve hem de yoldan geçenlere şehrin yoğun temposundan uzaklaşıp nefes alacakları bir alan sunulduğu, hem de geleneksel İslam ve İngiliz bahçe kültürlerinin öne çıkan özelliklerini bir araya getirildiği söylenmektedir.¹³ Yine web sayfasında, Kuran'da geçen cennet tasvirinin, caminin bahçesinin tasarımına ilham olduğu eklenmiştir. Kuran ayetlerinde belirtilen nehirler, havuzlar, çiçeklenmiş bitkiler, meyve vermiş ağaçlar gibi detaylarla cennet betimlenmiştir.¹⁴ Bahçe, İslami felsefede cennetin yeryüzüne yansıması gibi görülmüştür (Wescoat, 1986, s. 10-19). Cami bahçesinde bu yansıma ağaçlar, renkli ve kokulu çiçekler veren sarmaşıklar ve sekizgen biçimli mermer bir platforma yerleştirilen havuzdan oluşan bir tasarımla gerçekleştirilmiştir. Bahçenin dinlenme, düşünme ve kendinle baş başa kalma için ideal mekân olarak görülmesine bağlı olarak, ziyaretçiler için Andrew Ewing tasarımı oturma bankaları yerleştirilmiştir.

3.2.1 Revak

Cambridge Cami Kompleksi birbirine eklenmiş dört yapıdan oluşmaktadır (Fot. 5). Tek bir yapı yerine birden fazla yapıyı bir yelpazenin kanatları gibi birbirine eklemeyerek planlanması sayesinde kible yönü yakalanmış ve arazinin en iyi biçimde kullanılması sağlanmıştır.

Fot. 5 Cambridge Cami, havadan görünüm
(Anadolu Ajansı, Hasan Eren, 5 Aralık 2019 tarihli haberden alınmıştır)

¹³ <https://cambridgecentralmosque.org/the-garden/> 21 Nisan'dan ulaşıldı.

¹⁴ Kuran'da cennet kavramının anlatıldığı sürelerden başlıcaları: Firdevs bağlarının anlatıldığı, Kehf: 107 ve Mü'minun: 11; ebedi mutluluk bahçesinin tanımlandığı, Tevbe: 72 ve Ra'd: 23 ve son olarak mutluluk bahçesine referans yapan Maide: 65, Yunus: 9 ve Hac: 56 olarak sıralanabilir. Bahsedilen referanslar <https://kuran.diyaret.gov.tr/tefsir/> den alınmıştır. 8 Haziran 2020'de ulaşıldı.

Cadde yönünden girişi tanımlayan ilk yapı, caminin sokağa açılan yüzünü de temsil etmektedir. Her biri tavan penceresiyle aydınlatılan ve ağaç gövdesi izlenimi veren dört ahşap sütunla desteklenen, bu çarpıcı revak (Fot. 6), geleneksel camilerde yer alan "son cemaat" yerine karşılık gelmektedir.

Fot. 6 Cambridge Cami, Revaka bakış (Cambridge Cami Arşivi)

3.2.2. İç Avlu

Revaktan dikdörtgen planlı üstü kapalı iç avluya geçişi sağlayan cam kapılar sayesinde dünyeviden uhreviye, yani dışarıdan içeriye doğru ilerleyen bir akış sağlanmıştır. Revaktakilere paralel yerleştirilmiş dört ahşap sütun bu alanda da devam eder. Sütunların arasından geçerek geometrik desenlerle kaplı masif ahşap kapılardan harime giriş sağlanır. Giriş kısmında camin kullanılması, hem caminin kullanıcısı olmayanlara gizemli görünmemesini, hem de bahçe ile yapı arasındaki görsel ilişkinin devamlılığını sağlamaktadır. İç avlu, farklı büyüklüklerde kesilmiş beyaz, gri ve kırmızı renkli Alicante mermerinin sekizgen, altıgen ve kare motifler oluşturacak şekilde tabana yerleştirildiği opus sectile döşemeyle kaplanmıştır. Bu alanda ayrıca ayakkabılar için raflar yer almaktadır (Fot. 7).

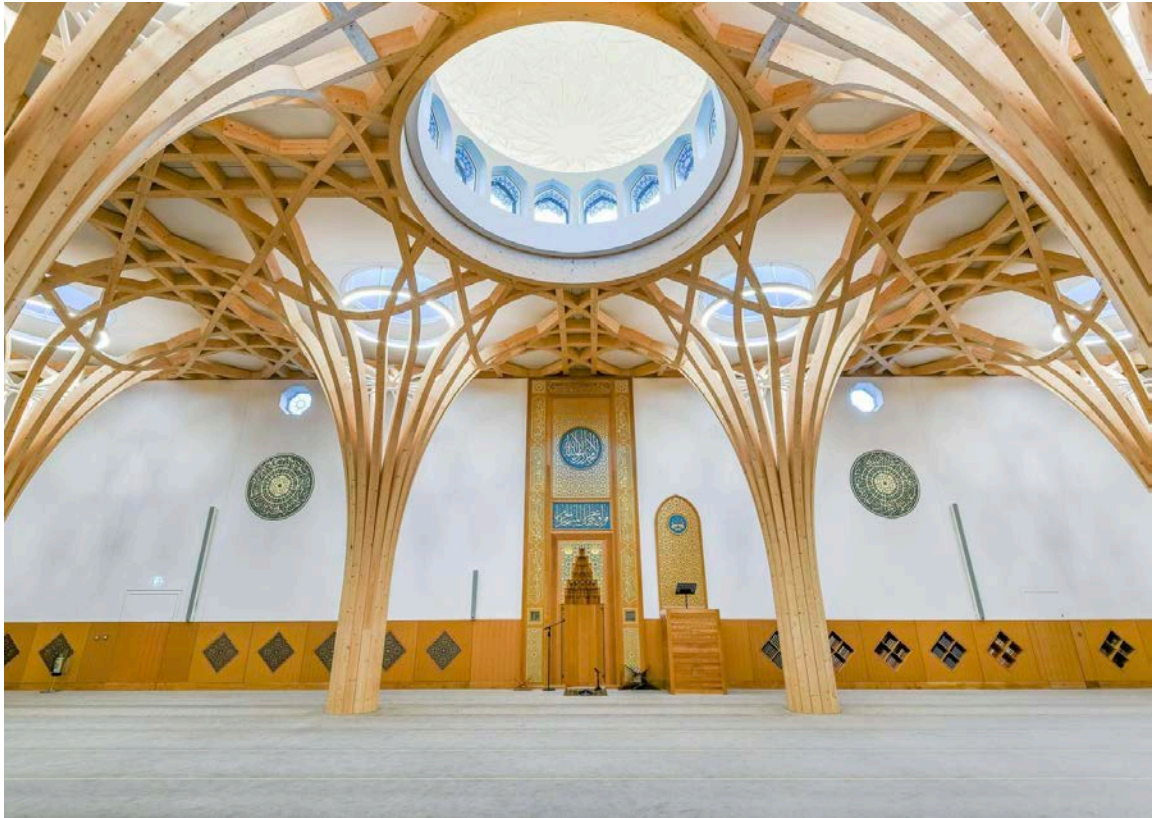

Fot. 7 Cambridge Cami, iç avluya bakış (Yazar Arşivi)

İç avlunun kuzeyinde, ayrıca sergi salonu, abdesthane ve kadın mahfiline erişimi sağlayan koridor yer alır. İç avludan kare planlı ve Mekke'ye doğru yönelmiş harime ulaşılır. Son olarak, harimin kuzeyine ve batısına yerleştirilmiş "L" planlı alana mutfaklar, yemek salonları, çalışma ofisleri ve özel yaşam alanları vardır. Bu alanın sol köşesinde sosyal amaçlı toplantılar, cenaze ve dini nikâh törenleri gibi faaliyetler için kullanılan bir kafe yer almaktadır.

3.2.3. Harim

Ana ibadet alanına geldiğimizde ise yapının mimari karakteristiğini tanımlayan ahşap taşıyıcı elemanlar, bir kez daha bütün görkemiyle karşımıza çıkar (Fot. 8). Önce revakta, sonra iç avluda seyrek biçimde yerleştirildiğine şahit olduğumuz bu ahşap sütunlar, harimde daha sık yerleştirme nedeniyle ormana girilmişçesine bir izlenim verir. Caminin web sayfası da dâhil olmak üzere pek çok gazete haberinde bu ahşap taşıyıcı elemanlara sıkça (A Calm Oasis within a Grove of Trees) "ağaçlarla çevrilmiş huzurlu vaha" tanımlaması kullanılır.¹⁵ Harimin zemininden tavana doğru yükselen, tavanda her bir sütundan gelen parçaların birbiriyle çeşitli geometrik biçimlerde kenetlenip birleşerek devam ettiği tasarımıyla bu ağaç biçimli sütunlar, Cambridge Camisi'nin sembolü konumundadır.

Fot. 8 Cambridge Camisi, mihrap duvarına bakış (Yazar Arşivi).

Ön kısımdaki ibadet alanı, yaklaşık 1.50 metre yüksekliğinde içiçe geçmiş geometrik desenlerle bezeli ahşap paravanlarla ayrılan kadın mahfiliyle buluşur. Harimin planını hipostil planlı cami olarak yorumlamak gerekir. Mihrap duvarına paralel giden doğu ve

¹⁵ <https://cambridgecentralmosque.org/the-garden/> ve Caminin mimari özelliklerini ve tasarım felsefesini yorumlayan gazete yazılarının listesi için: <https://cambridgecentralmosque.org/in-the-press/>. İnternet kaynağı. 25 Nisan 2020'de erişildi.

batı yönünde ağaç sütunlarla desteklenen sekiz sahnin vardır. Mihrabın arkasındaki sahnin, diğer alanlara göre daha geniş tutulmuş ve mihrabı vurgulamak amacıyla her biri ağaç sütunla desteklenen dört kubbecikle çevrelenen büyük bir kubbeyle örtülmüştür (Fot. 9). Harimde doğal ışık, eşsiz bir iççilik ve tasarım inceliği sayesinde tavan pencerelerinin içinden akıp, ahşap kaburgalar arasından süzülüp harime düşer.

Mihrap önünde yer alan ve dört kubbecikle desteklenen büyük kubbe ve onu çerçeveleyen vitray pencere, iç mekânı daha da etkileyici hale getirir ve mihrap ve minberi daha görünür kılar. Yaratılan bu görsel illüzyon özellikle dört köşede tonoz bingiler üzerinde yükselen 9. yüzyıla tarihlenen Tunus Keyravan Camisi'nin kubbesininin kurgusunu hatırlatmaktadır. Tamamen ahşap bir kaburgaya sahip kubbe kasnağı günün farklı saatlerinde giren ışığı yakalamak için diğer kubbeciklere göre biraz daha yükseğe yerleştirilmiştir. Doğu ve batıdaki yan sahninler, mihrap önündeki sahninin yanı sıra, orta alanda her biri ağaç sütunla desteklenen dört sahninla toplamda onaltı ağaç sütunla çatıyı desteklemektedir.

Fot. 9 Cambridge Cami, kubbe detayı (Cambridge Cami Arşivi).

Her biri ondört ağaç diliminden oluşan bu sütunlar, bir ağaç gövdesinin biçimini tekrar edercesine aşağıdan yukarıya doğru genişleyen biçimdedir. Bu dilimler tavana ulaştığında bir palmiyenin dalları gibi açılarak yuvarlak bir kasnağın içinde buluşur ve bir yapbozun parçaları gibi birbirine kenetlenerek tüm tavanı sarar. Yerli ladin ağacından yapılmış bu yekpare kaburga dilimleri, Cambridge'teki geç dönem Gotik mimarisine, hem de İslam dünyasında sıklıkla kullanılan soyut geometrik formlara referans vererek çarpıcı bir etki yaratır. Sütunların yanısıra, cami içinde ana ibadet alanıyla kadın mahfilini birbirinden ayıran paravanlar, kapı panelleri, pencere çerçeveleri, pencere camları, İslam sanatında geometrik ve arabesk tasarım konusunda uzman akademisyen ve sanatçı Keith Critchlow'un yanısıra Amber Khokhar ve Ayesha Gamiet tarafından tasarlanmıştır.¹⁶ Aynı ekip, dış duvarlarda her bir sahninin

¹⁶ <https://cambridgecentralmosque.org/the-mosque/>. İnternet kaynağı. 26 Nisan 2020'de erişildi.

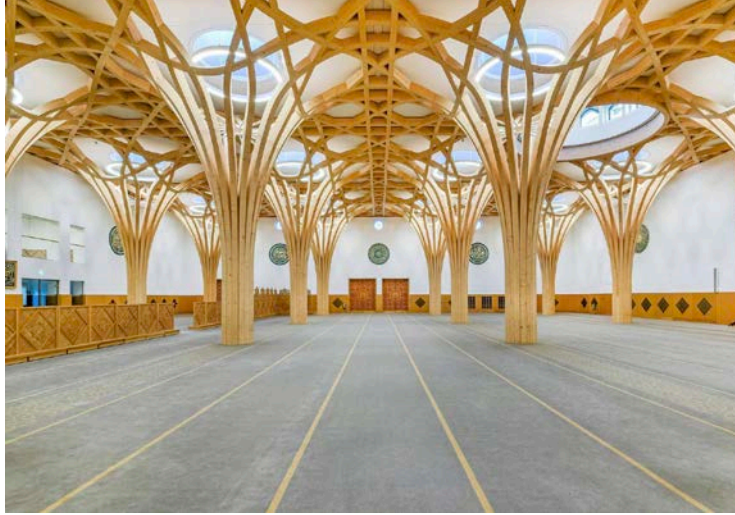
ortasına yerleştirilmiş sekizgen vitraylı pencereler, revak alınlığındaki yazıt ve içine kaligrafik malzeme yerleştirilmiş ahşaptan yapıma madalyonlarının tasarlanmasında da çalışmıştır.

4. CAMBRIDGE CAMİSİNDEKİ AHŞAP KULLANIMI

Cambridge Camisi'ndeki ahşap sütunlar, hem görsel hem de sembolik anlamda çarpıcı bir etkiye sahiptir. İnce hesaplamalarla her biri ayrı ayrı kesilen ahşap dilimler kimilerine göre Cambridge'nin ünlü King's College Şapeli'nin tavanını süsleyen ve 1512-1515 yıllarına tarihlenen yelpaze biçimli kaburga tonozlara referans yapar (Fot. 10) (Chainey, 1994, s.141–168). Ancak, Cambridge Camisi'nde sıralı sütunların sahına ritmik yerleştirilmesi, King's College Şapeli duvarlarına yapışmış sütunce demetlerinin yarattığı etkiden daha çarpıcıdır. Bir anlamda, King's Chapel'in yelpaze tonozu doğru yükselen statik kaburgaları, Cambridge Camisi'nde sentaktik bir hal alır (Fot. 11). Bu taşıyıcı detayın kullanımının yalnızca geçmişle moderni veya İslamiyet ile Hıristiyanlığı kavuşturma amacına hizmet etmediğini söyleyip ahşabın Cambridge Camisi'nin tasarımında ana malzeme olarak kullanılmasının nedenlerini tartışmak gereklidir.

Fot. 10 King's Chapel,
Cambridge Yelpaze biçimli
kaburga tonozlu tavan (Yazar
Arşivi)

Fot. 11 Cambridge Cami, ibadet alanına genel bakış (Yazar
Arşivi)

İlk bakışta, Cambridge'teki plan ve ahşap taşıyıcı kullanımı, İslam Mimarisi'nin erken döneminde ahşap ayaklarla desteklenen hipostil planlı Arap camileriyle benzerlik taşır. Özellikle, Halife Ömer'in 647-648 yılında inşa ettirdiği Mekke'deki Mescid-i Haram, ahşap sütunlar üzerinde taşınan ve yine ahşap kaplı çatısıyla buna iyi bir örnek teşkil eder (Johns, 1999, s. 107-9). Yine aynı dönemde, Kâbe'nin tavanının Mekke'nin Şuaybiye Limanı açıklarında batan bir Yunan gemisinden alınan ahşap kütüklerle desteklendiği Keppel Archibald Cameron Creswell (1969, s.1, 3-5) tarafından tartışılmıştır. Ünlü Faslı seyyah, İbn Battûta 1326'da yaptığı hac seyahatinde Kâbe'de gördüğü bu ahşap sütunlar için "çarpıcı bir biçimde uzun" tanımlamasını yapar (Gibb, 1959, cilt 2, s. 195).

İslam Mimarisinde, dört halife döneminden itibaren yaygın biçimde kabul gören çok ayaklı ahşap ve bazen taş sütunlarla destekli hipostil cami planı, önce Arap

yarımadası, ardından Emeviler Döneminde, aralarında Kufe, Kudüs, Basra, İskenderiye ve Musul'un olduğu şehirlerde kendini göstermiştir (Creswell, 1969, 36-37 ve Johns, 1999, 109). Dini yapılarda ahşap tavan ve süslemelerin kullanımına ise, 7. ve 8. yüzyıllara tarihlenen Emevi dönemine ait Yemen'deki San'a Ulu Cami örnek verilebilir. Aynı kapsamda, 9. yüzyılda İfrikiye'de Ağlebiler tarafından yapılan müdahalelerle genişletilen Keyravan Camisini ve yine Kahire'de Tolunoğulları döneminde inşa edilen İbni Tulun Camisini anmak gerekir (Allen, 1994, s. 1-31).

Abbasiler Döneminde hipostil plan devam etmesine rağmen ahşap sütun veya tavan kullanımı yerini kerpiç ve tuğlaya bırakmıştır (Creswell, 1934, s. 105-106). Amuderya'da 997 yılında Harezmsah'ların başkenti Kath Camisi de ahşap malzeme kullanma geleneğini devam ettirir. Kath'ın yanısıra, Afganistan'dan hüküm süren Gaznelilerin, başkentleri Gazne'de, Hindistan'dan getirilen ahşap direklerle 1155 yılında inşa ettikleri hipostil planlı ve ahşap sütunlu Arus-ül Felek Camisi (Aslanapa, 1971, 119-123) ahşabın taşıyıcı malzeme olarak tercih edilmesindeki devamlılığı gösteren bir başka örnektir. Dini mimaride ahşabın kullanımındaki devamlılık, kısmen Büyük Selçuklular ve Anadolu Selçuklular Dönemi'nde kırılır. Anadolu'da Selçuklu cami mimarisinde ahşabın ana taşıyıcı malzeme olarak anıtsal hipostil planlı camilerde kullanılması, Karadeniz'de saptanan bir kaç küçük ölçekli öncül cami örneği haricinde, Müslüman, Ermeni, Grek ve Suriye'den gelen taş ustalarının üretilmesiyle şekillenen mimari dilinde pek yer bulmaz. (Kuran, 1972, s. 179-186).

Ancak, Anadolu'nun Selçuklu idaresinden İlhanlı hakimiyetine geçtiği dönemde yeniden ortaya çıkan hipostil planlı anıtsal ahşap sütunlu camilerle ahşap yeniden gözde mimari malzeme olur. Örnek olarak, Konya Sahip Ata Cami (1258); Afyon Ulu Cami (1272); Sivrihisar Ulu Cami (1274-75); Ankara Ahi Şerafettin Cami (1289-90) ve Beyşehir Eşrefoğlu Cami (1296-99) (Fot. 12), (Kuran, 1972, s.179-186) verilebilir. Adı geçen camilerde gördüğümüz mimari ifade, yakın zamanda Nevzat Sayın'ın 2012 yılında Malatya'da inşa edilmek üzere tasarladığı, ahşap sütunların kaburga tonozlar yardımıyla düz bir çatıya oturduğu, hipostil planlı ama "fazla modern" bulunduğu için uygulanmayan projede göze çarpmaktadır.

Fot. 12 Eşrefoğlu Cami, Beyşehir, 1296-1299 (Yazar Arşivi).

4.1. Cambridge Camisi'nde Ahşap Kullanımıyla Öze Dönüş

Yukarıda verilen örnekler doğrultusunda şunu eklemek gerekir: İslam mimarisinde ahşap, her ne kadar taşınması, biçim verilmesi nedeniyle taşa veya tuğlaya göre kullanımı daha kolay ve pratik bir malzeme olsa da, bu dinin hakim olduğu bazı coğrafyaların ağaç açısından zengin olmaması nedeniyle yapı elemanı olarak sıkça tercih edilen bir malzeme olmamıştır. Cambridge Camisi'nde ahşap sütunların hem taşıyıcı hem de dekoratif kullanımı çarpıcıdır. Bu ince hatlı, zarif ve bir o kadar da sağlam görünen taşıyıcılar adeta palmiye ağaçlarına benzetilebilir. Cami ile ilgili yazılan haberlerde, bu görsel yanılsama "ağaçlarla çevrilmiş huzurlu vaha" diye tanımlanır. İngiltere'de modern cami mimarisinin kültürel, sosyolojik ve dini bağlamı üzerine çalışan akademisyen Shahed Saleem, Cambridge Camisi'nin "huzurlu vaha" görüntüsü veren taşıyıcı sistemiyle, 622 yılında Medine'ye yapılan hicretin ardından Peygamber ve sahabeti tarafından inşa edilen Mescid-i Nebevî olarak bilinen ev/cami kompleksini anırttığını ifade etmiştir (Saleem, 2103, s. 201).

Saleem, Cambridge Camisi'nin tasarımını irdelemek için Medine'deki ev/cami kompleksine referans verir, ancak bu ağaç sütunları palmyelere benzetmez veya ahşabın kullanımı olgusunu derinlemesine irdelemez. Oysa, yapının tasarım felsefesi ve gizemini okumakta ağacın kullanımının ve palmiye biçimine öykünmenin önemli bir detay olduğu düşünülmelidir. Zira, Medine'deki ev/cami kompleksine referans yapan bir hadiste zulla (gölgelik alan) olarak bilinen revakının ibadet esnasında güneşin kavurucu sığınağından şikâyet eden müminleri korumak amacıyla palmiye gövdelerinin taşıdığı ve palmiye dallarıyla kaplı düz bir çatı ile örtüldüğünden bahsedilir. Yine aynı yapıda, Peygamber'in yoksul ve garibanların yaşaması için ayırdığı "suffrah" denilen alanın da benzer bir mimari özellik taşıdığı söylenir (Creswell, 1969, s. 7-9, ve 13).

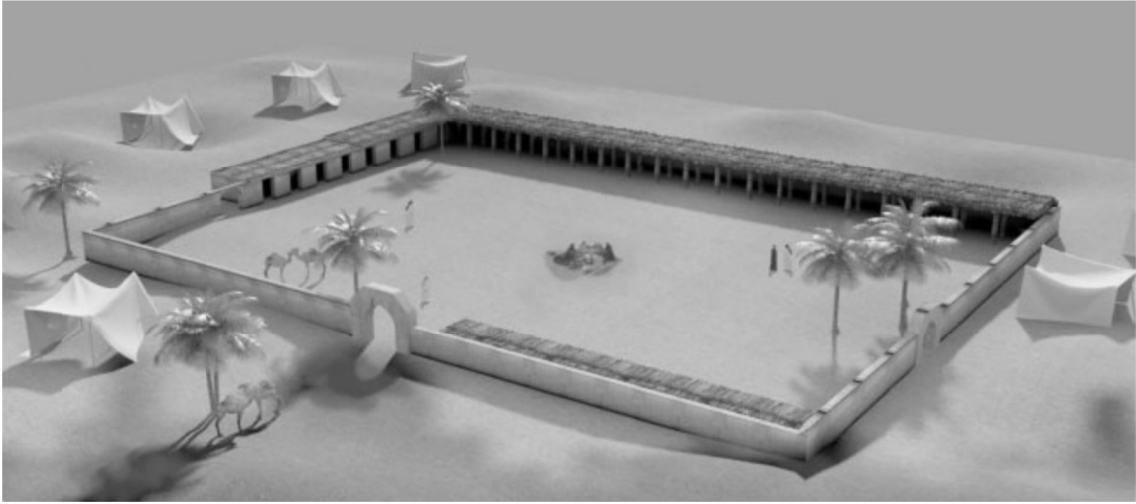

Fot. 13 Kudüs'te Sukot Bayramı için inşa edilen suka'lar
(Haaretz Gazetesi, 13 Ekim 2019'dan alınmıştır.)

Cambridge Camisi'ndeki ağaç sütunlar, Peygamberin Medine'deki ev/cami kompleksinde gördüğümüz ve hadislerde anlatılan palmiye gövdeleri üzerinde yükselen palmiye dalları ile kaplı tavanla benzerlik içerir. Bir başka hadis ise daha dikkat çekici bir ipucu verir. Medine'deki ev/caminin inşaatı için ölçümler yapılırken Peygamber, bu işi yapmakla görevli kişileri gösteriştikten uzak, sade yapılar yapması için

uyarmış ve birkaç ağaç ve dal parçasının yeterli olacağını söyleyip Musa'nın Çardağı'na benzer bir yapı istediğini söylemiştir. Burada Peygamberin yaptığı referans, belki de İsrailoğulları'nın Musa'nın önderliğinde Mısır'dan kaçarken barınmak için çölde buldukları palmye dalları ve çalılarla inşa ettikleri sukalarla¹⁷ (Fot. 13) ilişkilendirilebilir. Peygamber, aynı zamanda bu benzetmeyle, dünyevi hayatın geçiciliğine vurgu yapmış olabilir (Kister, 1962, s. 150-155 ve Johns, 1999, s. 82 ve s. 106). Peygamber'in camiye derme çatma malzemelerden yapılmasını istemesi, gündelik hayata çok dikkat etmenin ahireti gözden çıkarmaya denk düşmesi ihtimaline karşı durmak istemesi biçiminde açıklanabilir. Nitekim, gündelik hayatın getirdiği maddiyat kavramına çok bağlanmadan sade bir yaşam sürerek, kendini Allah'a adanmak bu dönemde başlayan ve sonradan Sufi inanışında daha da güçlenerek devam eden İslamın temel öğretilerinden biri olmuştur.

Mimarlık tarihçileri tarafından Medine'de elimizde hiç bir arkeolojik verisi olmayan bu ev/cami yapısının gündelik ve dini hayata dair işlevleri tartışılarsun (Fot. 14), yapının oldukça yalın inşa edildiği, minaresiz ve kubbesiz olduğu kabul gören bir değerlendirmedir (Ayyad, 2013, 300). Peygamber'e atfedilen yalın, gösterişten uzak ve sade yapı inşa edilmesi isteği ve geçiciliği vurgulayan bu mimari dil, Winter/Murad'ın Marks ve Barfield ile konuşmalarında özellikle altını çizdiği bir istek olarak belirtilir.¹⁸

Fot. 14 Medine'deki Ev/Cami yapısının restitüsyonu
(Helen ve Richard Leacroft, Early Islamic Architecture, New York, 1976, s. 2'den alınmıştır)

Bütün bunların ışığı altında söylemek gerekir ki, Cambridge Camisi, yalnızca taşıyıcı sisteminde değil, tavanında da ahşabı kullanması ve minaresiz olması, mihrap üstündeki kubbe haricinde düz çatıya sahip olması ve yine hadislerde söylendiği gibi labin yani tuğla kullanması nedeniyle İslam tarihinin inşa edilen ilk yapısını anımsatmaktadır. Yani, yalnızca Ortaçağ Anadolu'sunda uzunluğu 6-8 metre arasında değişen ahşap direkli, konsollu ve tavanlı camilere değil, aynı zamanda İslamiyetin mimari dilinin oluşması sürecinde inşa edilen ilk yapıya, yani Peygamber'in ev/cami yapısına doğrudan atıfta bulunur. Bu nedenle, belki de Cambridge Camisinin tasarım çerçevesi "mimarlığın sıfır noktasını aramak" şeklinde yorumlanabilir (Altınışık, 2018, s. 159-160).¹⁹

¹⁷ *Suka*, İbranice çardak veya baraka anlamına gelmektedir. Yahudiler her yıl, Eylül-Ekim aylarında Sukot adını verdikleri bir bayramı çölde geçirdikleri kırk yıllık süreçte barınmak için kullandıkları, özellikle palmye, bambu ve diğer ağaç dallarından yaptıkları küçük kulübeleri inşa ederek kutlar.

¹⁸ <https://www.ribaj.com/culture/marks-barfield-cambridge-central-mosque-shahed-saleem>

İnternet kaynağı, 20 Nisan 2020'de erişildi.

¹⁹ Burak Altınışık, bu tanımlamayı Sancaklar Camisi analizinde kullanmıştır.

4.2. İslam Mimarisinde Ahşabın Anlamı

Ahşabın İslam Mimarisi'nde kullanımı ve geçici olana vurgu yapma özelliği hadislerden anladığımız kadarıyla, Peygamber'in sünnetiyle desteklenmiş ve kutsal mimari örneklerinde başvurulan bir malzeme haline gelmiştir (Creswell, 1969, 27, 40 and 64-65). Bu bağlamda, Cambridge Camisi'nde ahşap kullanımı, hem yapısal hem de sembolik anlamlar taşır. İslam mimarisinin erken dönem örneklerinde, ahşap geçiciliğin, alçakgönüllülüğün, dünyeviden uhreviye geçişin simgesi gibi görülmektedir. Yüzyıllar içinde hızla değişen siyasal ve kültürel dinamiklere yanıt veren İslam mimarisi daha sonraki dönemlerde ahşaptan uzaklaşıp, kutsal mekân üretimini daha anıtsal ve kalıcı malzemeler kullanarak gerçekleştirmiştir. Bütün ihtişamına, çekiciliğine ve anıtsallığına rağmen bu yapılar, Medine'de inşa edilen ev/camiden çok uzak bir malzeme seçimi ve tasarım özelliği göstermiştir.

Cambridge Camisi'nde ahşabın incelikli kullanımı, İslamiyetin ilk döneminde arayış içinde olduğu kutsal mekân üretimine bir referans verir. Yalınlık ve geçiciliğin ön planda olduğu bu mimari dilin Cambridge Camisi'nde ortaya çıkması, mimar David Marks ve Julia Barfield'in tasarım sürecinde yapıyla kurdukları ilişkinin dışavurumu gibidir.²⁰ İslamiyet'in doğduğu ve ilk yayılmaya başladığı mimari ve tarihsel bağlamdan ilham almak, son dönemde ortaya çıkan Nasser Rabbat'ın bahsettiği "ilerici" mimari eğilime de işaret edebilir. Bu bağlamda, Cambridge Camisi, bu akımın yeni ve çarpıcı bir örneği olarak okunabilir.

Emre Arolat tarafından tasarlanan ve 2013 yılında hizmete açılan Sancaklar Camisi'nde de benzer bir detay yakalamak mümkündür. Sancaklar Camisi'nde, harime hakim olan loşluk ve kible duvarındaki aydınlıkla dramatik bir atmosfer yaratılırken, bir yandan da tavan örtüsünün kademelenerek yükselmesi kimi eleştirmenlere göre Hira Mağarası efekti yaratılması şeklinde kabul görmüştür. Bu anlamda, Cambridge Camisi'ndeki ahşap kullanımı, Medine'deki ev/cami kompleksinde palmye ağaçlarının simgesel gücünü ve dünyevi ile uhrevi arasındaki ilişkiyi hatırlatsa da, başka gözlere kibirsiz mimari tarzıyla "yere özgü tasarım" olarak da yorumlanabilir (Altınışık, 2018, s. 161).

Ya da, tüm bunların dışında, Cambridge Camisi'ndeki ahşap sütunlu, minaresiz, kubbe detaylarını barındıran tasarım çerçevesi, geleneksel dini mekânlardan ilham alan, biçime öykünmeyen ve anakronistik referanslara boğulmayan "saklı özün şimdiki zamanda tezahürü" şeklinde de okunabilir (Yüksel, 2014, s. 59).²¹ Öte yandan, İslamiyet'in kabulünden sonra ortaya çıkan ahşap ağaçlı cami planını çağırıştırması fikrinin Cambridge Camisi'nde tekrar canlandırılması mimari bir zorlamaya da örnek teşkil edebilir.

Hipostil planla sağlanan sonsuzluk hissi yukarıda bahsedilen mimari detaylarla daha da belirginleşir. Caminin planında bir anlamda ritmik bir biçimde tekrar eden sahneler, her yöne uzayıp giden ve devam eden bir iç mekân algısı yaratır. Hipostil planın yarattığı mekânsal ve görsel etkiyi yalnızca yukarıda sıralanan örneklerde değil, aynı zamanda Endülüs'ün Kurtuba Camisi'nde de —bu kez at nalı biçimli kemerleri taşıyan taş sütun ve başlıklar— ile yakalarız.

Diğer yandan, iç mekânda yaratılan geçici olma hissini, dış kabuğun kütleli

²⁰ Mimarlık ofisinin tasarım manifestosu için: <https://marksbarfield.com/projects/cambridge-mosque/>. İnternet kaynağı, 25 Nisan 2020'de erişildi.

²¹ Heval Yüksel bu saptamayı Sancaklar Cami analizinde yapmıştır.

görünümü ve yaygın görünümüyle uyum içinde olmadığını söyleyebiliriz. İlk bakışta, yakın çevresiyle uyumlu, minaresiz ve düz çatılı olması nedeniyle cami bile olduğunu düşündürmeyecek bir dış kabuğa sahiptir. Ancak biraz daha dikkatli bakıldığında kubbe, revak alınılığındaki Arapça yazıt, dış cephede çatı saçağını boylu boyunca dolaşan dendanlar, Kufi işi tuğla bezemeleri gibi detaylar yapının işlevinin ne olduğunu sorgulamamızı sağlar. Bu kültürel ve tarihsel referansların her biri kolaylıkla İslam coğrafyasında yaşayan veya bu kültüre hakim olan insanlarca yakalanabilir, ancak bu detayları Müslüman olmayan bir kişinin yapması zor olabilir. Ek olarak, Peygamber hadislerindeki geçicilik hissi, iç mekandaki ahşap kullanımıyla kendini göstermesine rağmen, aynı durum kütlelerin toprağa sıkı sıkıya oturduğu yapının dışı için söylenemez.

5. SÜRDÜREBİLİR TASARIM VE ÇEVRE DOSTU CAMBRIDGE CAMİSİ

Geçmişte yapılan çarpıcı referansların yanısıra, Cambridge Camisi tasarımında öne çıkan diğer bir öğe ise, Avrupa'nın ilk çevre dostu camisi olmasıdır. Bu nedenle, yukarıda bahsettiğim ahşap kaburgalar arasından süzülüp ibadet alanını aydınlatan genişliğin ruhani bir amaca hizmet etmekle kalmayıp çevreyi korumaya da faydası olduğunu ayrıca söylemek gerekir.

Fot. 15 Cambridge Cami, Kubbe ve Gault işi tuğlalar ve dendanlı dış cepheye bakış (Yazar Arşivi)

Tavan pencerelerinden ağaç sütunlara doğru süzülüp iç mekânı doğal ışıkla aydınlatırken, çatıdaki fotovoltaik paneller yardımıyla güneş enerjisi üretilir ve düşük enerjili LED ampullere enerji sağlar. Cami, çok iyi yalıtıma sahip olması ve doğal olarak havalandırılmasının yanı sıra, bodrum katında enerji üreten yüksek verimli ısı pompaları vasıtasıyla ısıtılıp soğutulmaktadır. Bu tip ısı pompaları, hava veya yeraltı suyunun sabit sıcaklığından enerji alır, yapıyı kullanıcı sayısı ile dengeli olacak şekilde yeterli gelecek bir biçimde ısıtır veya soğutur. Toplanan yağmur suları bahçedeki bitkilerin sulanması için kullanılır.²² Doğal kaynaklardan elde edilen enerjinin

²² <https://www.cibsejournal.com/case-studies/case-study-cambridge-central-mosque/>

kullanılması yalnızca tasarım harikası olarak görülemez. Bu tasarım yaklaşımı, İslamiyet'in temel öğretilerinden biri olan israf etmeme ve doğal kaynakların nimetlerinden faydalanma olgusunun ayrılmaz bir parçası olarak açıklanabilir. Yapılan bu enerji planlamasıyla, Cambridge Camisi'nin "karbon emilimi nötr" olarak tanımlanmaktadır. Yüksek seviyeli yalıtım ve hava sızdırmazlık özelliğine sahip Kufe üslubunda yazılarla süslenerek örülmüş Cambridge'e özgü dış cepheyi boydan boya saran Gault kilinden yapıma²³ sarı ve bej renkli tuğlalardan da (Fot. 15) bu noktada bahsetmek gerekir.²⁴ Aynı bağlamda, damask gülleri ve çevredeki arı ve böceklerin ilgisini çekecek dört mevsim yeşil kalan ve çiçek veren bitkileri barındıran bahçesiyle sürdürülebilir ve biyolojik çeşitlilik sunan bir bahçe tasarımı da çevre dostu olma kavramına katkıda bulunur.²⁵

SONUÇ

Cambridge Camisi'nin tasarım özellikleri, görsel referansları ve İslamiyet'ten gelen maddi ve manevi temalarıyla, Patrick Glancey'in İngiltere'de anıtsal veya ikonik cami görme isteğine ne denli yanıt veren mimari bir üretim olduğunu bilmek mümkün değildir. Ancak, Cambridge Camisi'nin tasarımı, mistik ile kutsal ve din ile politik tartışmaların bir arada olduğu bir tasarım bütününe sahiptir. Hem yapının mimarları Marks ve Barfield, hem de White/Murad'ın Peygamber dönemi mimarisinden veya sonraki dönemde ortaya çıkan ahşap mimari geleneğinden ve görsel detaylardan feyz alarak, çağdaş bir şekilde İslamiyet'te ibadet alanı yaratma fikrinin özüne döndüklerini söylemek mümkündür.

Paul Valéry'nin Mimar Üzerine Aykırı Düşünceler kitabında mimar Eupalinos tasarım süreci ve mimarın tasarımı ile kurduğu ilişkiyi açıklamak için "inşa ede ede kendimi de inşa ettiğime inanıyorum" der. Bu çarpıcı cümleden hareketle, Cambridge Camisi'nin tasarım çerçevesini yalnızca tasarıma odaklanmadan, Winter/Murad'ın yapıyla kurduğu özel ilişkiye bakarak anlayabiliriz. Bir başka deyişle, Phaedros'un Sokrates'e Eupalinos'un mimari becerisini aktarması gibi, zihinde kurgulananın, sözden biçime nasıl geçtiğini, hem mimarlar hem de banî gözünden anlamak gerekmektedir (Valéry, 1956, s. 74-75). Cambridge Cami tasarım özellikleriyle, akılda olanın tasarıma dökülmesi ve tasarımın kullanıcı tarafından nasıl algılandığı konusunda da çeşitli ipuçları vermektedir. Tıpkı Eupalinos'un tasarladığı Hermes Tapınağı'nın cephesinin ona, etkileyici oranlarıyla Korint'li güzel bir kızı hatırlatırken, sokaktan geçen biri için dört sütunla girilen etkileyici bir tapınaktan ibaret olması gibi, Cambridge Cami, Marks ve Barfield'in ve Winter/Murad'ın vurguladığı "ağaçlarla çevrilmiş huzurlu vaha" tanımlamasıyla, farklılıkları bir araya getiren üslubu, doğalı kucaklayan ve koruyan mekânıyla, arınma ve tevazuyu bir arada yaşatmaktadır. Aynı zamanda, dünyeviye bir süreliğine terkedip tamamen uhreviye dönmeyi, ve varlığın hakikatini hatırlayıp ona yönelme gerekliliğini de hatırlatmaktadır. Ahşapı kullanımıyla sadeliğe, doğallığa ve geçiciliğe yaptığı referanslar, dış mekânda kütleli görünüm ve toprağa sıkı sıkı kenetlenmesiyle Müslüman cemaate hizmet eden yapıların bundan böyle İngiltere'de kalıcı olacağına da işaret etmektedir.

²³ Gault (golt, galt ve galte adlarıyla da bilinen), aralarında İngiltere'nin doğusunda bulunan Cambridgeshire, Norfolk, Kent ve Bedfordshire'in olduğu bölgelere has, su tutma kapasitesi yüksek, beyaz, bej ve sarı renkli bir kil tipidir. Bu kilden üretilen tuğlalar, ilk olarak 1500'lü yılların başında Cambridge Kalesi ve Cambridge Jesus College'in giriş kapısında kullanılmıştır. Gault tuğlaları, 17. yüzyılın sonlarından itibaren Cambridge'te yoğun bir şekilde kullanılmaya başlanmıştır. Gault kilinden yapıma tuğlaların mimaride kullanımı için Firman, 1998, 4-13, Cambridge'in mimarisinde Gault tuğlası kullanımı için a.g.e., 7-8.

²⁴ <https://cambridgecentralmosque.org/the-mosque/>

²⁵ <https://cambridgecentralmosque.org/the-mosque/#ecomosque>

KAYNAKLAR

Allen, James, W. "The Transmission of Decorated Wooden Ceilings in the Early Islamic World", *Learning, Language and Invention: Essays presented to Francis Maddison*, Willem D. Hackmann ve Anthony J. Turner, (der.), Aldershot, Variorum 1994, s. 1-31.

Altınışik, Burak, "Kelime ve Şey: Öz ve Sancaklar Cami", *Mimarlık ve Mit*, Özen Eyüce (der.) Bahçeşehir Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2018, s. 147-167.

Ansari, Humayun, *The Infidel Within: The History of Muslims in Britain, 1800 to the Present*. London: Hurst & Co 2004.

Aslanapa, Oktay. *Turkish Art and Architecture*. New York: Praeger Publisher, 1971.
Avcioğlu, Nebahat, *Turquerie ve Temsil Politikası, 1728- 1826* (Koç Üniversitesi Yayınları, 2014).

Avcioğlu, Nebahat, "Identity-as-Form: The Mosque in the West", *Cultural Analysis*, 6 (2007), s. 91-112.

Ayyad, Essam S., "The 'House Of The Prophet' Or The 'Mosque Of The Prophet?'" *Journal Of Islamic Studies* 24.3 (2013), s. 273-334.

Cesari, Joycelyne, "Mosque conflicts in European cities: Introduction", *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 31.6 (2005), s. 1015-1024.

Chainey, Graham, "The East End of King's College Chapel", *Proceedings of the Cambridge Antiquarian Society*, 83 (1994), s.141-168.

Creswell, Keppel Archibald Cameron, *Early Muslim Architecture: Umayyads A.D. 622-750*. Oxford: Clarendon Press, 1969.

Creswell, Keppel Archibald Cameron, "The Great Mosque of Al-Mansur at Baghdad", *Iraq*, 1.1 (1934): 105-111.

Fehervari, Geza, "Faith in Tradition", *Building Design Magazine*, 940 (June 9, 1989), s. 26.

Firman, Ron, "Gault: A Geologist's Cautionary Tale of Words as a Barrier to Understanding", *British Brick Society Journal- Information* 1998 (74), s. 4-13.

Glancey, Jonathan, "Why Are There No Great British Mosques?", *The Guardian*, 17 June 2002.

Harvey, David, "The Right to the City", *New Left Review* 53 (2008), s. 23-40.

Huntington, Samuel, P. *The Clash of Civilizations and the Remaking the World Order*, Penguin Books, India 1997.

Ijeh, Ike, "Projects: Cambridge Mosque", *İnternet edisyonu*. 13 Mart 2019'da yayımlandı. <https://www.building.co.uk/>

Johns, Jeremy, " 'The House of the Prophet' and the Concept of the Mosque", *Bayt al-Maqdis: Jerusalem and Early Islam*. Jeremy Johns, (der.). Oxford Studies in Islamic

Art, Oxford, Oxford University, Press 1999, Cilt 9.2., s. 59-112.

Kalmar, Ivan, "The Israelite Temple of Florence", Religious Architecture: Anthropological Perspectives, Oskar Verkaaik (der.), Amsterdam University Press, Amsterdam, 2013, s. 171-184.

Kister, Meir Jacob, "A 'Booth Like the Booth of Moses'—A Study of an Early Ḥadīth", Bulletin of the Society of Oriental and African Studies, 25 (1962), s. 150-155.

Kuran, Aptullah, "Anadolu'da Ahşap Sütunlu Selçuklu Mimarisi", Malazgirt Armağanı, Türk Tarihi Kurumu, Ankara, 1972, s. 179-186.

Mangera, Ali, "The Mega Mosque", Faith in the City: The Mosque in the Contemporary Urban West, Justin Jaeckle ve Füsün Türetken, (der.), The Architecture Foundation, Londra, 2011, s. 12-14.

Metcalf, Barbara, Making Muslim Space in North America and Europe, Berkeley, UCLA 1996.

Murad, Abdul Hakim, "Praying for the Mosque", Emel Magazine, 53 (2009), 32-34.

Nye Jr., Joseph, "Soft Power", Foreign Policy, 80 (1990), s. 153-171.

Pearson, Andrew, "Cambridge Central Mosque", CIBSE Journal (Chartered Institution of Building Journal) İnternet edisyonu, Haziran 2019'da yayımlandı.
<https://www.cibsejournal.com/case-studies/case-study-cambridge-central-mosque/>

Rabbat, Nasser, "Response", Cultural Analysis, 6 (2007), s. 110-112.

Said, Edward, Orientalism: Western Conceptions of the Orient, Pantheon Books, London, İlk Basım,1978 ve Yeniden Basım 1995.

Saleem, Shahed, "Ecological, Ethical Cambridge Mosque Ties West and East", The RIBA Journal, İnternet edisyonu, 4 Haziran 2019.

Saleem, Shahed, "Building and Becoming: The Shahporan Mosque and the Unfolding of Muslim Visual Identity in London", Visualising a Sacred City: London, Art and Religion, Aaron Rosen ve diğerleri (der.), I.B. Tauris, London 2017, s. 205-217.

Saleem, Shahed, "The Mosque in Britain Finding Its Place", Religious Architecture: Anthropological Perspectives, Oskar Verkaaik (der.), Amsterdam University Press, Amsterdam, 2013, s. 185-204.

Saleem, Shahed, "A History of Mosques in Britain", Architects' Journal, İnternet edisyonu, 19 Nisan 2012'de yayımlandı.
<https://www.architectsjournal.co.uk/a-history-of-mosques-in-britain/8629263.article>

Tokyay, Zeynep, "Grand and 'Green' Cambridge Mosque Highlights Architectural Revolution", Arab News, İnternet edisyonu, 16 Mart 2017'de yayımlandı.
<https://www.arabnews.com/node/1068936/world>

Valéry, Paul, Dialogues, Pantheon Books, New York 1956.

Verkaaik, Oskar, "Designing the 'Anti-Mosque': Identity, Religion and Affect in Contemporary European Mosque Design", *Social Anthropology*, 20.2 (2012), s. 161-178.

Wescoat, James, "The Islamic Garden: Issues for Landscape Research", *Environmental Design: Journal of the Islamic Environmental Design Research Centre 1* (1986), s. 10-19.

Yüksel, Heval, Z. "İnanç ve Mekan İlişkisi Bağlamında Cami Mimarisi Üzerine Söyleşi", *İstanbul Art News, Mimarlık Eki*, 2014 (10), s. 58-59.

İNTERNET KAYNAKLARI

www.ons.gov.uk

<https://marksbarfield.com/projects/cambridge-mosque/>

<https://cambridgecentralmosque.org>

<https://www.bbc.co.uk/news/uk-england-cambridgeshire-14446488>

<https://kuran.diyinet.gov.tr/tefsir>